

Ε. Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ Ι: ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ
5ο χειμερινό εξάμηνο 2016 – 2017

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΤΡΙΓΩΝΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Διδακτική ομάδα:

Σ. Λυκογιάννη, Ν. Μπελαβίλας, Κ. Σερράος (συντονιστής), Ε. Χανιώτου
Α. Βασιλαρά (ΕΔΙΠ)

1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Το μάθημα εντάσσεται σε μια σειρά υποχρεωτικών και κατ' επιλογήν μαθημάτων που διδάσκονται από τον Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας σε διαδοχικά εξάμηνα της Σχολής Αρχιτεκτόνων. Στη σειρά των υποχρεωτικών μαθημάτων ολοκληρώνεται μια συνολική προσέγγιση στα ζητήματα οργάνωσης του αστικού χώρου, σε συνάρτηση με τους οικονομικούς, κοινωνικούς, ιστορικούς και χωρικούς παράγοντες που τα προσδιορίζουν, καθώς και στις δυνατότητες σχεδιασμού και παρεμβάσεων στον ιστό της πόλης. Τα κατ' επιλογήν υποχρεωτικά μαθήματα εμβαθύνουν σε επί μέρους πτυχές ή μεθόδους προσέγγισης των αστικών φαινομένων και του πολεοδομικού σχεδιασμού.

Στο παραπάνω πλαίσιο, κύριοι στόχοι του παρόντος μαθήματος «Πολεοδομία Ι: Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου», το οποίο αποτελεί και το πρώτο και εισαγωγικό μάθημα, στη σειρά πολεοδομικών μαθημάτων της Σχολής Αρχιτεκτόνων, είναι:

- Η κατανόηση της πόλης ως σύνθετου κοινωνικού φαινομένου και η ανίχνευση των παραγόντων που οργανώνουν τη ζωή και τους μετασχηματισμούς της.
- Η διερεύνηση των επιπτώσεων που έχει η οργάνωση του χώρου στην κοινωνική δυναμική και στην ποιότητα ζωής του αστικού πληθυσμού.
- Η εισαγωγή στο αντικείμενο της πολεοδομίας και της ιστορίας του πολεοδομικού σχεδιασμού, με έμφαση στην Ελλάδα.
- Η εξοικείωση με τις τεχνικές ανάλυσης του αστικού χώρου, καθώς επίσης και τις πολεοδομικές κλίμακες (1:25.000 - 1:1.000), τους συμβολισμούς και εν γένει τη γλώσσα των πολεοδομικών σχεδίων.

2. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Το μάθημα οργανώνεται γύρω από δύο βασικούς κύκλους διδασκαλίας. Ο πρώτος αφορά μια **σειρά διαλέξεων / παραδόσεων**, που έχουν σκοπό τη θεωρητική προσέγγιση και λεπτομερή ανάλυση εννοιών, θεσμών, διαδικασιών, παραδειγμάτων, κλπ., που σχετίζονται με το αντικείμενο του μαθήματος. Ο δεύτερος κύκλος αφορά την **άσκηση**, την οποία οι σπουδαστές επεξεργάζονται ανά ομάδες (2 ή 3 ατόμων) που συγκροτούν οι ίδιοι και τις **δηλώνουν** στον συντονιστή του μαθήματος κατά το πρώτο μάθημα την **Παρασκευή 7 Οκτωβρίου** ή στη Γραμματεία του Τομέα Πολεοδομίας, το αργότερο μέχρι την **Τρίτη 11 Οκτωβρίου**.

Οι κατάλογοι των ονομάτων με την κατανομή των ομάδων ανά Φροντιστήριο θα αναρτηθούν στον πίνακα ανακοινώσεων του Τομέα μέχρι τη **Παρασκευή 14 Οκτωβρίου**, καθώς επίσης και έξω από τις αντίστοιχες αίθουσες που θα γίνονται τα φροντιστηριακά μαθήματα.

3. ΘΕΩΡΙΑ

Για το σύνολο της τάξης οργανώνεται μια σειρά οκτώ (8) μαθημάτων θεωρίας, σε μορφή διαλέξεων για όλη την τάξη, στα πλαίσια των οποίων θίγονται μεταξύ άλλων και τα εξής αντικείμενα:

- Η διαδικασία της μεταπολεμικής πολεοδομικής εξέλιξης και αστικοποίησης των ελληνικών πόλεων.

- Οι πρόσφατες πολιτικές και ο σχεδιασμός για την Αθήνα.
- Η πολεοδομική ανάλυση του αστικού χώρου. Μεθοδολογικά εργαλεία.
- Το ζήτημα της πολεοδομικής ανάπλασης και αναβάθμισης των πολεοδομικών κέντρων. Η περίπτωση του Εμπορικού Τριγώνου της Αθήνας.

Επισημαίνεται ότι είναι απαραίτητη η **συστηματική παρακολούθηση των διαλέξεων με παράλληλη τήρηση σημειώσεων** από όλους τους σπουδαστές.

Τα περιεχόμενα των μαθημάτων Θεωρίας, εμφανίζονται (με τις ενδείξεις Θ1, Θ2, ...) στο «**Ημερολόγιο του Μαθήματος**» που ακολουθεί.

4. ΑΣΚΗΣΗ

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η άσκηση εκπονείται από ομάδες σπουδαστών, 2-3 ατόμων, που κατανέμονται στα φροντιστήρια ανά διδάσκοντα. Η άσκηση χρησιμοποιεί ως μελέτη περίπτωσης το **Εμπορικό Τρίγωνο της Αθήνας** και έχει **στόχο**: α) την εμπέδωση και παραπέρα ανάλυση των ζητημάτων που καλύπτει η θεωρία, β) την εισαγωγή στη μέθοδο συστηματικής προσέγγισης της οργάνωσης, της λειτουργίας και των διαδικασιών μετασχηματισμού του αστικού χώρου, καθώς επίσης και γ) την εξοικείωση των σπουδαστών με τις κλίμακες και τη γλώσσα των πολεοδομικών σχεδίων.

Η επεξεργασία της άσκησης **περιλαμβάνει** έρευνα πεδίου, βιβλιογραφική διερεύνηση, επαφή με υπηρεσίες και ανθρώπους που διαθέτουν σχετικό υλικό και εμπειρία και τέλος, προφανώς, σειρά επισκέψεων – αυτοψιών στην περιοχή μελέτης (και μάλιστα σε διάφορες ώρες της ημέρας και σε διάφορες ημέρες της εβδομάδος), ώστε να διαμορφωθεί μια κατά το δυνατόν σφαιρική και σαφής εικόνα για το χαρακτήρα της περιοχής και να καταστεί δυνατή η αναγνώριση και αξιολόγηση των προβλημάτων. Αναπόσπαστο συστατικό στοιχείο της πορείας επεξεργασίας της άσκησης αποτελεί η τακτική επαφή των σπουδαστών με τους διδάσκοντες, στο σχεδιαστήριο (φροντιστήριο), όπου θα γίνονται οι παρουσιάσεις / διορθώσεις. Στη διάρκεια του εξαμήνου θα γίνουν σε κάθε φροντιστήριο δύο **ενδιάμεσες υποχρεωτικές παρουσιάσεις / παραδόσεις** της μέχρι εκείνη τη στιγμή δουλειάς των σπουδαστικών ομάδων, ενώ στο τέλος του εξαμήνου και πριν από την τελική παράδοση του θέματος, θα γίνει η συνολική προφορική παρουσίαση – υποστήριξη της συνολικής εργασίας της κάθε ομάδας. Κατά τη διάρκεια των φροντιστηριακών μαθημάτων θα δοθούν λεπτομερέστερες οδηγίες για τις ενδιάμεσες παρουσιάσεις / παραδόσεις.

Η τελική **παράδοση** της άσκησης θα έχει τη μορφή έκθεσης, οργανωμένης σε **τεύχος** μεγέθους Α3, το οποίο θα αποτελείται από χάρτες επεξεργασμένους από τους σπουδαστές, σε κατάλληλες κλίμακες (π.χ. 1:25.000, 1:10.000, 1:5.000, 1:2.000, 1:1000), φωτογραφίες επιλεγμένων σημείων της περιοχής μελέτης, για την τεκμηρίωση συγκεκριμένων παρατηρήσεων, σκιαριφήματα και λοιπές σχεδιαστικές αναπαραστάσεις, καθώς επίσης και κείμενο συνολικής έκτασης περίπου 10 σελίδων, στο οποίο θα επεξηγείται το παραπάνω υλικό και θα καταγράφονται οι παρατηρήσεις, οι διαπιστώσεις και εν γένει τα συμπεράσματα της κάθε ομάδας σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά και τα προβλήματα της περιοχής μελέτης. Οι σπουδαστές μπορούν επίσης να συμπεριλάβουν στο υλικό της παράδοσης της εργασίας τους και όποιο άλλο στοιχείο κρίνουν αναγκαίο (π.χ. video, ντοκουμέντα, σκίτσα λεπτομερειών, κλπ.).

Η τελική παράδοση των εργασιών θα πρέπει επίσης να συμπεριλαμβάνει α) το συνολικό υλικό της εργασίας σε **ηλεκτρονική μορφή** και β) μια **πινακίδα Α1**, σε εκτυπωμένη και σε ηλεκτρονική μορφή (αρχείο εικόνας τύπου jpg), στην οποία θα παρουσιάζονται τα σημαντικότερα στοιχεία της εργασίας με στόχο την οργάνωση σχετικής έκθεσης στο τέλος του μαθήματος, καθώς επίσης και την ανάρτησή τους στην ιστοσελίδα του μαθήματος. Η πινακίδα αυτή θα συντεθεί κατά την κρίση των σπουδαστών και μπορεί να περιλαμβάνει, οποιοδήποτε σχετικό με την εργασία υλικό (χάρτες, σχέδια, φωτογραφίες, κολάζ, κείμενα, κλπ.) Στην πορεία του μαθήματος θα δοθούν λεπτομερέστερες σχετικές οδηγίες.

5. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1	7 Οκτωβρίου	Γνωριμία διδασκόντων-διδασκομένων και σύντομη παρουσίαση μαθήματος. Διάλεξη Θ1. Κ. Σερράος: <i>Εισαγωγή στο μάθημα και στην άσκηση. Η γένεση του «Εμπορικού Τριγώνου» της Αθήνας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.</i> Οργάνωση σπουδαστικών ομάδων
	11 Οκτωβρίου	Λήξη προθεσμίας δήλωσης σπουδαστικών ομάδων στον Τομέα Πολεοδομίας
2	14 Οκτωβρίου	Το μάθημα δεν θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί, λόγω προγραμματισμένης απουσίας των σπουδαστών εκτός Αθηνών για τις ανάγκες άλλου μαθήματος από το χώρο της Μορφολογίας και της Οικοδομικής. Διάλεξη Θ2.
3	21 Οκτωβρίου	Ν. Μπελαβίλας: <i>Μια σύντομη ματιά στην Αθήνα και το κέντρο της στη νεότερη εποχή</i> Κ. Σερράος: <i>Μεθοδολογικά εργαλεία της πολεοδομικής ανάλυσης</i> Άσκηση. Οργάνωση εργασίας πεδίου
4	4 Νοεμβρίου	Διάλεξη Θ3. Δ. Αθηναίων: <i>Το Εμπορικό Τρίγωνο της Αθήνας. Η σημερινή κατάσταση και οι προτεραιότητες και πολιτικές του Δήμου.</i> Άσκηση. Γενική αναγνώριση κύριων χωρικών χαρακτηριστικών του Εμπορικού Τριγώνου της Αθήνας.
5	11 Νοεμβρίου	1η Ενδιάμεση υποχρεωτική παρουσίαση / 1ο παραδοτέο
		Διάλεξη Θ4. Ν. Μπελαβίλας: <i>Η μεταπολεμική ανοικοδόμηση.</i>
6	18 Νοεμβρίου	Άσκηση. Αναλυτική Καταγραφή πολεοδομικών χαρακτηριστικών του Εμπορικού Τριγώνου της Αθήνας.
7	25 / 26 / 27 Νοεμβρίου	Workshop στην Ελευσίνα
		Διάλεξη Θ5. Ν. Μπελαβίλας: <i>Πόλεις της αντιπαροχής.</i>
8	2 Δεκεμβρίου	Άσκηση. Αναλυτική Καταγραφή πολεοδομικών χαρακτηριστικών του Εμπορικού Τριγώνου της Αθήνας.
9	9 Δεκεμβρίου	2η Ενδιάμεση υποχρεωτική παρουσίαση / 2ο παραδοτέο
		Διάλεξη Θ6. Ν. Μπελαβίλας: <i>Ο σχεδιασμός της Αθήνας 1985-2000.</i>
10	16 Δεκεμβρίου	Άσκηση. Συμπεράσματα από την καταγραφή πολεοδομικών χαρακτηριστικών του Εμπορικού Τριγώνου της Αθήνας.
		Διάλεξη Θ7. Α. Αραβαντινός: <i>Έρευνα και προγραμματισμός αναβάθμισης Εμπορικού Τριγώνου του Κέντρου της Αθήνας.</i>
11	13 Ιανουαρίου	Άσκηση. Αξιολόγηση της πολεοδομικής κατάστασης του Εμπορικού Τριγώνου.
		Διάλεξη Θ8. Ν. Μπελαβίλας: <i>Ολυμπιακοί Αγώνες 2004-Τέλος εποχής.</i>
12	20 Ιανουαρίου	3η Τελική παρουσίαση της άσκησης στα φροντιστήρια

6. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ – Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

6.1. Γενικά εισαγωγικά στοιχεία

Το κέντρο της Αθήνας βρίσκεται σήμερα σε μία πολύ δυναμική φάση μεταλλαγών που είναι αισθητή στο επίπεδο της πολεοδομικής οργάνωσης, της κοινωνικοοικονομικής διάρθρωσης, καθώς επίσης και της εικόνας του χώρου. Οι μεταλλαγές αυτές συναρτώνται τόσο με ευρύτερες παραγωγικές/κοινωνικές αναδιαρθρώσεις στη χώρα μας, όσο και με σημαντικές πολεοδομικές παρεμβάσεις που υλοποιήθηκαν πρόσφατα στο πλαίσιο ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων καθώς επίσης και σε συνάρτηση με της διοργάνωση των αγώνων του 2004. Σχετικές παρεμβάσεις αφορούν μεταξύ άλλων την αναδιάταξη του κυκλοφοριακού χάρτη του κέντρου της πόλης, αναπλάσεις/αναβαθμίσεις περιοχών / κεντρικών πλατειών ενσωμάτωση των αρχαιολογικών χώρων, καθώς επί-

σης και επιμέρους κατά τόπους αισθητικές παρεμβάσεις (φωτισμοί, αναπλάσεις όψεων, καθαίρεσης διαφημιστικών πινακίδων, κ.ά.). Η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών έχει αποτελέσει και αυτή έναν σημαντικό παράγοντα που έχει επηρεάσει και συνεχίζει να επηρεάζει και τα χωρικά / πολεοδομικά δεδομένα του κέντρου της πόλης.

Το παρόν μάθημα εντοπίζει το ενδιαφέρον του στον κύριο πυρήνα της κεντρικής Αθήνας, που είναι το Εμπορικό Τρίγωνο. Βασικά στοιχεία της προσέγγισης είναι η ανάλυση της πολεοδομικής δομής αυτής της περιοχής, της κυκλοφορίας, της οργάνωσης των χρήσεων, των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων και της έκφρασής τους στο χώρο, καθώς και η κατανόηση των μεταλλαγών που έχουν λάβει χώρα τα τελευταία χρόνια και ειδικότερα αυτών που βρίσκονται σήμερα σε εξέλιξη.

Κάθε σπουδαστική ομάδα καλείται να εντοπίσει το ενδιαφέρον της σε ζητήματα που αφορούν την ταυτότητα της όλης περιοχής, τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά της, καθώς επίσης και τα σχετικά προβλήματα, σε συνάρτηση με τις διαπιστούμενες τάσεις, καθώς επίσης και με δεδομένα που αφορούν τις εξελίξεις στην ευρύτερη περιφέρειά της. Πιο συγκεκριμένα ζητήματα που θα πρέπει να αναλυθούν και να αξιολογηθούν είναι και τα παρακάτω:

- **Ιστορικό της περιοχής:** Δεδομένα του φυσικού περιβάλλοντος, γεωφυσικό υπόβαθρο και τοπίο πριν τη δόμηση, πολεοδομική εξέλιξη, ένταξη στο σχέδιο πόλης και λοιπά σχετικά φαινόμενα (π.χ. αυθαίρετη δόμηση, εργατικές κατοικίες, κλπ), εξέλιξη της σχέσης με την ευρύτερη περιοχή, καθώς επίσης και το Λεκανοπέδιο της Αθήνας, αναφορά στην ευρύτερη πορεία της πόλης (ιστορικά γεγονότα και πολεοδομική εξέλιξη), καθώς και στο ρόλο που σταδιακά απέκτησε η περιοχή στην ευρύτερη Αττική.
- **Αστικός ιστός:**
 - ✓ Κτίρια, δρόμοι και ελεύθεροι χώροι, χρήσεις, δραστηριότητες και ο κόσμος τους, «κεντρικά» σημεία, ενότητες, χώροι πρασίνου, και κρυμμένες όψεις, προβλήματα και θετικά χαρακτηριστικά.
 - ✓ Κάτοικοι, εργαζόμενοι, διερχόμενοι, άνθρωποι / ομάδες που συχνάζουν ή δραστηριοποιούνται στην περιοχή.
 - ✓ Τα στρώματα της ιστορίας και οι σημερινές τους αναγνώσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο οι φοιτητές θα πρέπει να δώσουν έμφαση στον εντοπισμό, μεταξύ άλλων: ειδικότερων περιοχών που οφείλουν να προστατευθούν/ αναδειχθούν/ αξιοποιηθούν (π.χ. επειδή διαθέτουν ιδιαίτερη ιστορική, ή περιβαλλοντική σημασία), επιμέρους περιοχών που θα πρέπει κατά προτεραιότητα να αναπλαστούν (π.χ. πυρήνες αρχιτεκτονικής κληρονομιάς), ελλείψεων της περιοχής μελέτης (π.χ. σε κοινωνικές εγκαταστάσεις, σε κοινόχρηστους χώρους, κλπ.) και σχετικές ανάγκες, περιοχών με έντονο πρόβλημα σύγκρουσης χρήσεων/ δραστηριοτήτων, καθώς επίσης και των σημαντικότερων πηγών ρύπανσης.

- **Σημερινή δυναμική της περιοχής:** τάσεις, δραστηριότητες, αλλαγές χρήσεων, μετασχηματισμοί στον ιστό, νέοι άξονες και κέντρα.
- **Σημασία και χωρική υπόσταση των υποενοτήτων και των ορίων της περιοχής:** Υπάρχουν «όρια» των εκατέρωθεν περιοχών; υφίστανται (λειτουργικές, ιστορικές, φυσικές, κλπ.) υποενοότητες;
 - ✓ Χωρική / αρχιτεκτονική έκφραση και στοιχεία της εικόνας της περιοχής: γεωμετρία, ύψη, κτίρια, ελεύθεροι χώροι, πλήρη/ κενά, φυτεύσεις, επίπλωση, ιδιαίτερα στοιχεία, κλπ.
 - ✓ Πώς ειδηλώνονται και διαβάζονται στην περιοχή οι σημερινές ευρύτερες μεταλλαγές στην Αθήνα - Αττική; Σχέση με υφιστάμενα πολεοδομικά σχέδια και προτάσεις (π.χ. Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας, ΣΟΑΠ, ΓΠΣ, κλπ.). Εκτίμηση των πιθανών επιπτώσεων από την εφαρμογή τους σε συνάρτηση με τις αξιολογήσεις για τη σημερινή κατάσταση.

Από **μεθοδολογική άποψη**, η κάθε ομάδα θα πρέπει να ενεργήσει ως εξής:

- Σε μία **πρώτη φάση** να γνωρίσει την περιοχή σε όλη την έκταση της, να αναγνωρίσει το βασικό της χαρακτήρα, στα πλαίσια των δεδομένων και χαρακτηριστικών του ευρύτερου χώρου και να διακρίνει και να καταγράψει τα στοιχεία της βασικής της δομής, σε συνάρτηση με την ιστορία της και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Το προϊόν αυτής της πρώτης φάσης προσέγγισης μπορεί να είναι: σχέδια, σκίτσα, φωτογραφίες, video, κολάζ, χάρτες σε κλίμακα 1:25.000 - 1:5.000, και ότι άλλο κρίνει η κάθε σπουδαστική ομάδα χρήσιμο και αναγκαίο ώστε να αποτυπωθούν και να αποδοθούν οι παρατηρήσεις της για το σύνολο της περιοχής μελέτης.
- Σε **δεύτερη φάση** να επικεντρωθεί σε επιμέρους τμήματα της όλης περιοχής, που θα επιλεγούν με βάση τις οδηγίες των διδασκόντων, και σε αυτά να αναγνωρίσει στα πλαίσια μιας δεύτερης και λεπτομερέστερης ανάγνωσης ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και στοιχεία ενδιαφέροντος του αστικού χώρου. Τα τμήματα

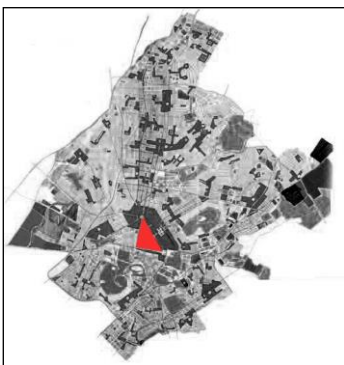
αυτά θα μελετηθούν επομένως σε μεγαλύτερο βάθος. Τελικό προϊόν αυτής τη δεύτερης φάσης προσέγγισης θα πρέπει να είναι μια σειρά θεματικών χαρτών σε κλίμακα 1:5.000 – 1:2.000 (ή και 1:1.000 για συγκεκριμένα, περιορισμένης έκτασης τμήματα). Το υλικό αυτό προφανώς μπορεί να συνοδεύεται και με όποιο άλλο στοιχείο κρίνεται σκόπιμο.

- Σε μια τρίτη φάση η πιο συστηματική διερεύνηση των επί μέρους τμημάτων, μπορεί να οδηγήσει σε συμπληρώσεις ή αναθεωρήσεις της συνολικής προσέγγισης και πάντως σε μεγαλύτερη σαφήνεια ως προς τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την, (ή τις) ταυτότητα (-ες), στο σύνολο της περιοχής ή και στα επί μέρους τμήματά της. Η τρίτη φάση της άσκησης εντοπίζει επομένως το ενδιαφέρον της στην παραπάνω διεργασία, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε μια κριτική – αξιολογική στάση των σπουδαστών απέναντι στα προβλήματα που εμφανίζονται στην περιοχή μελέτης. Αυτή η φάση θα πρέπει να συνδυάζεται και με έναν ή δύο παραδοτέους χάρτες στον -ους οποίο -ους θα συγκεντρώνονται τα πορίσματά από τις δύο πρώτες φάσεις, π.χ. όσον αφορά την αξιολόγηση, τα προβλήματα και τις δυνατότητες της περιοχής.

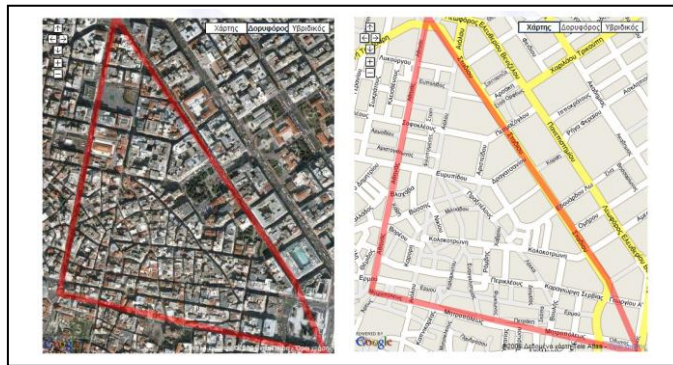
Σημειώνεται ότι η χρήση των διαφορετικών κλιμάκων (1:25.000 – 1:1.000) ως μεθοδολογικού εργαλείου για την παρατήρηση ή το σχεδιασμό περιοχών, σε διαφορετικούς βαθμούς γενίκευσης (ή λεπτομερούς προσδιορισμού) αποτελεί ένα από τα βασικά αντικείμενα του μαθήματος αυτού. Για μια κοινή αντιμετώπιση όσον αφορά τις κατηγορίες και τους συμβολισμούς που θα χρησιμοποιηθούν στους χάρτες, δίνονται λεπτομερέστερες οδηγίες και κατευθύνσεις στο παρακάτω σημείο 7 αυτού του κειμένου.

6.2. Η περιοχή μελέτης*

Το «Εμπορικό Τρίγωνο» της Αθήνας αποτελεί τον πυρήνα του κέντρου της πόλης. Οριοθετήθηκε στη δεκαετία του 1980 από το Δήμο Αθηναίων και χαρακτηρίστηκε ως «εμπορικό» λόγω της σημαντικής επικράτησης σε αυτή την περιοχή εμπορικών και βιοτεχνικών / επαγγελματιών δραστηριοτήτων. Ορίζεται από τις οδούς Σταδίου, Αθηνάς και Μητροπόλεως, με κορυφές τις πλατείες Συντάγματος, Ομόνοιας και Μοναστηρακίου και έκταση 397 στρέμματα.

Το Εμπορικό Τρίγωνο στο Δήμο Αθηναίων

Αεροφωτογραφία και χάρτης του Εμπορικού Τριγώνου

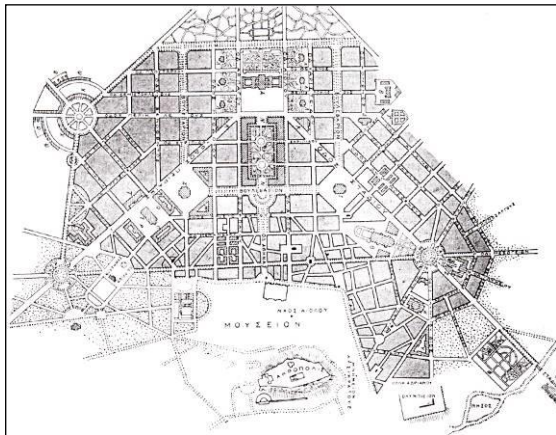
Οι γειτονικές περιοχές του Εμπορικού Τριγώνου (Κολωνάκι, Εξάρχεια, Μουσείο, Μεταξουργείο, Ψυρρή, Πλάκα) παρουσιάζουν συμπαγή δόμηση με διαφοροποιήσεις στους όρους δόμησης. Εξελίξεις όπως, ο έλεγχος χρήσεων γης στην περιοχή της Πλάκας, η ανάπτυξη της εμπορικότητας της ζώνης του Πανεπιστημίου, η υπερσυγκέντρωση λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας στην Ομόνοια, οι μετασχηματισμοί των γειτονικών περιοχών κατοικίας, κλπ, βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση με το Εμπορικό Τρίγωνο και επηρεάζουν τη δομή και τη λειτουργία του.

Η δημιουργία του Εμπορικού Τριγώνου ανατρέχει στα πρώτα πολεοδομικά σχέδια για την Αθήνα (Κλεάνθη-Schaubert 1833, Leo von Klenze 1834, Friedrich von Gärtner, 1936). Σε αυτά χωρίζεται σε δύο υποπεριοχές, με σαφώς διαφοροποιημένη μορφή αστικού ιστού. Η πρώτη σχηματίζει το «εσωτερικό τρίγωνο» μεταξύ των οδών Αθηνάς, Ερμού/Μητροπόλεως και Λέκκα/Πραξιτέλους, όπου η διάταξη των στενών δρόμων παραπέμπει σε μια οργανική οικιστική ανάπτυξη, αφού ανήκει στον προϋφιστάμενο οικισμό της Αθήνας. Η δεύτερη υποπεριοχή ακολουθεί μια νέα ορθοκανονική διάταξη της νέας Πρωτεύουσας.

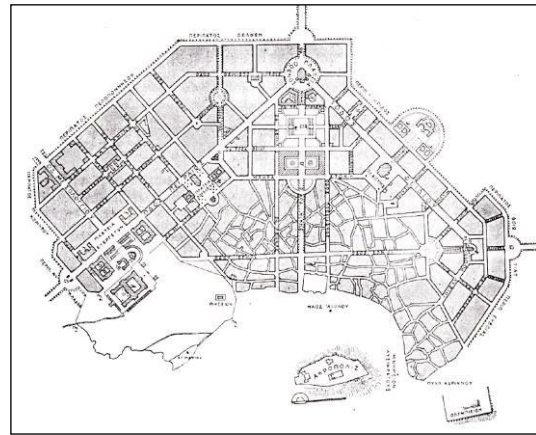
* Το κείμενο αυτό βασίζεται σε αποσπάσματα από τη μεταπτυχιακή εργασία της Άννας – Ανθής Γκούντρα, «Χρήσεις γης στο Εμπορικό Τρίγωνο της Αθήνας», που δημοσιεύθηκε στο συλλογικό τόμο σπουδαστικών εργασιών: ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική - σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία, Μάθημα: «Προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα, υπεύθυνος μαθήματος: Κ. Σεργός, Αθήνα, Φεβρουάριος 2008.

Στο «εσωτερικό τρίγωνο», οι αναγκαιές από το Σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert απαλλοτριώσεις για την διάνοιξη των νέων δρόμων δημιούργησαν σημαντικά προβλήματα εφαρμογής, οπότε πολύ γρήγορα κρίθηκε αναγκαία η τροποποίηση του σχεδίου, που έγινε από τον Leo von Klenze. Αυτή η παραλλαγή ενσωμάτωσε στο νέο σχέδιο ένα ουσιαστικά μεγαλύτερο τμήμα του παλιού οργανικού ιστού, μειώνοντας κατά πολύ την ανάγκη για απαλλοτριώσεις και κατεδαφίσεις. Σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το Τρίγωνο αποτελεί επίκεντρο της αστικής «αθηναϊκής ζωής».

Στα χρόνια που ακολουθούν σημαντικές τομές στην πολεοδομική ανάπτυξη της πρωτεύουσας αποτελούν οι δύο μεγάλες πληθυσμιακές εκρήξεις: το 1922 με την μαζική εισροή προσφύγων και μετά το 1960 με την εσωτερική μετανάστευση, η πόλη επεκτείνεται σημαντικά εν πολλοίς χωρίς επαρκή σχεδιασμό. Η εξέλιξη αυτή προφανώς έχει σημαντικό αντίκτυπο και στο κέντρο της, διαμορφώνοντας σε μεγάλο βαθμό τα πολεοδομικά ειδικότερα πολεοδομικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά του μετέπειτα Εμπορικού Τριγώνου.

Το πρώτο Σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert (1833)

Η δεύτερη παραλλαγή του Leo von Klenze (1834)

7. ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Χρήσεις εδάφους, κελύφη και δίκτυα στην πόλη.

Ομαδοποιήσεις και συμβολισμοί

Όπως θα αναλυθεί και στο θεωρητικό μέρος αυτού του μαθήματος, στο χώρο της πόλης αναπτύσσονται διάφορες δραστηριότητες ή καταστάσεις, οι οποίες στην ανάλυση μιας πόλης απεικονίζονται σε χάρτες με συγκεκριμένο συμβατικό τρόπο, ως «χρήσεις εδάφους» ή «χρήσεις γης», «οικοδομικός πλούτος», «δίκτυα», κλπ. Πριν αναφερθούμε στις κατηγορίες και τους συμβολισμούς που χρησιμοποιούμε για να αποδώσουμε τα παραπάνω στοιχεία σε χάρτες, είναι σκόπιμο να γίνουν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις:

- Ο **βαθμός λεπτομέρειας** των στοιχείων που απεικονίζουμε είναι ανάλογος της κλίμακας του χάρτη. Έτσι, π.χ. σε ένα χάρτη κλίμακας 1:50.000 κάνουμε μεγάλη ομαδοποίηση χρήσεων και ο συμβολισμός αναφέρεται σε ολόκληρες περιοχές, σε ένα χάρτη κλίμακας 1:10.000 η ανάλυση των χρήσεων είναι μεγαλύτερη και αναφέρεται σε επίπεδο μετώπων οικοδομικών τετραγώνων, ενώ σε κλίμακα 1:2.000 η ανάλυση είναι ακόμη λεπτομερέστερη και αναφέρεται σε κάθε κτήριο χωριστά.
- Η **ένταση του χρώματος** είναι ανάλογη με την βαρύτητα του στοιχείου που απεικονίζεται. Για παράδειγμα, σε ένα χάρτη χρήσεων γης, οι δραστηριότητες που έχουν μεγάλη βαρύτητα στη λειτουργία του αστικού χώρου (και αντιστοίχως και στις ενδεχόμενες επιπτώσεις σε διάφορα στοιχεία του) (π.χ. κέντρα, παραγωγικές λειτουργίες, κλπ.) παρουσιάζονται με εντονότερα χρώματα από τις χρήσεις που έχουν έναν ηπιότερο χαρακτήρα (π.χ. κατοικία).
- Αν τα στοιχεία που θέλουμε να απεικονίσουμε ακολουθούν μια **ιεραρχική κλίμακα** τότε και ο συμβολισμός που χρησιμοποιούμε πρέπει να ακολουθεί μια «τονική» κλίμακα (π.χ. σε ένα χάρτη με αριθμούς ορόφων το εντονότερο χρώμα συμβολίζει τους περισσότερους ορόφους, κ.ο.κ.).
- Οι **χάρτες** θα πρέπει να είναι **ευανάγνωστοι** και να δείχνει ανάγλυφα τον χαρακτήρα της περιοχής.
- Η τελική επιλογή συμβολισμού και κατηγοριών σχετίζεται με την **ιδιαιτερότητα της περιοχής** που μελετάμε, γι αυτό και οι κανόνες που αναφέρονται παρακάτω πρέπει να προσαρμόζονται αναλόγως.

A. Χρήσεις εδάφους

Ο συμβολισμός των χρήσεων γης (ή εδάφους) έχει κατασταλάξει διεθνώς σε γενικές μορφές και χρώματα. Σε υποομάδες χρήσεων χρησιμοποιούμε το ίδιο χρώμα σε διάφορους τόνους ή με πρόσθετες διαγράμμισεις, στίξεις, κλπ. Επίσης, σε διαχωρισμό της έντασης των χρήσεων χρησιμοποιούμε τα εντονότερα χρώματα στις ισχυρότερες ομάδες, π.χ. κατοικία υψηλής δόμησης βαθύ κίτρινο / κατοικία χαμηλής δόμησης ελαφρύ κίτρινο, ή βιομηχανίες βαθύ μωβ / βιοτεχνίες μωβ / αποθήκες ελαφρύ μωβ, κλπ.

Όταν πρόκειται ο χάρτης να παρουσιαστεί χωρίς χρώματα τότε χρησιμοποιούμε τόνους γκριζου έως το μαύρο, ή λευκό ή γκρι με διάστιξη (τελείες) ή διαγράμμισεις οριζόντιες, οριζόντιες και κάθετες, αραιές και πυκνότερες. Εδώ χρειάζεται κάποια προσοχή και μερικές δοκιμές γιατί πολλές φορές μια απλή αλλά πυκνή διαγράμμιση είναι βαρύτερη από μια σύνθετη ορθογωνική διαγράμμιση οριζοντίων και καθέτων ή και πλαγίων γραμμών.

Συνήθως σημειώνουμε χωριστά τη χρήση του ισογείου και την επικρατούσα χρήση ορόφων. Αυτό, διότι πολλές φορές υπάρχει ένα έντονο κέντρο που εκτείνεται κυρίως στα ισόγεια (εμπόριο, τράπεζες κλπ.) και στους ορόφους έχουμε κατοικία ή σε ιδιαίτερα έντονα κέντρα έχουμε κεντρικές χρήσεις και στους ορόφους ή σε ποσοστό τους (γραφεία, ιατρεία, φροντιστήρια κλπ.).

Σε επίπεδο **συνόλου πόλης ή Δήμου** και στα πλαίσια μιας γενικής ανάλυσης δραστηριοτήτων, οι βασικές κατηγορίες είναι τρεις: Κέντρα, παραγωγικές δραστηριότητες και κατοικία. Στην περίπτωση αυτή συμβολίζουμε με κόκκινο χρώμα τις κεντρικές χρήσεις, με μωβ τις παραγωγικές και με κίτρινο την κατοικία. Σε ειδικές περιπτώσεις που υπάρχουν και άλλες μεγάλης σημασίας για την περιοχή χρήσεις, θα πρέπει να σημειωθούν και αυτές, όπως π.χ. μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις, ειδικοί χώροι πρασίνου, ή άλλες χρήσεις, τις οποίες συμβολίζουμε με τα χρώματα που θα αναλυθούν στην συνέχεια.

Σε **ειδικότερο επίπεδο**, έχουμε όλη την κλίμακα των χρήσεων τις οποίες πάλι κατά περίπτωση τις κατηγοριοποιούμε συμπύσσοντας ή αναλύοντας ομάδες και χρήσεις, πάντα ανάλογα με το επιθυμητό επίπεδο λεπτομέρειας και την ιδιαιτερότητα της περιοχής. Έτσι, έχουμε:

- **Κατοικία:** Πιθανές υποομάδες : χαμηλή δόμηση, (1-2 όροφοι) μέση δόμηση (3-4 όροφοι), υψηλή δόμηση (πάνω από 5 όροφοι). Γενικά η κατοικία διεθνώς συμβολίζεται με κίτρινο χρώμα, και οι διαβαθμίσεις μπορούν να είναι τόνοι του κίτρινου.
- **Κέντρο:** Πιθανές υποομάδες: εμπορικό κέντρο, δημόσια διοίκηση και δημόσια κτήρια (ταχυδρομεία κλπ), ιδιωτική διοίκηση (ιδιωτικά γραφεία, ιδιωτικά ιατρεία, τράπεζες, ασφάλειες κλπ), αναψυχή-ψυχαγωγία κέντρου. Ο συμβολισμός είναι βαρύτερος στο εμπόριο και ελαφρότερος στις άλλες χρήσεις.
- **Βιομηχανικές κ.α. εγκαταστάσεις:** Βιομηχανία, βιοτεχνία, αποθήκες, χονδρεμπόριο και αποθήκες, τελωνεία και συναφή, λαχαναγορές, ζώνες οδικών και σιδηροδρομικών δικτύων και μεταφορών. Συμβολίζονται με γενικό χρώμα το μωβ σε διάφορες αποχρώσεις ή διαβαθμίσεις, π.χ. πλήρες σε τονικές διαφορές, ή πλήρες και διαγράμμιση διαφόρων τόνων (πάντα στο μωβ). Λόγω του αρχικά έντονου βιομηχανικού χαρακτήρα των σιδηροδρόμων (είδαμε ότι χώροι χονδρεμπορίου και αποθήκευσης συμβολίζονται με μωβ) και οι σιδηρόδρομοι χρησιμοποιούν το ίδιο χρώμα.
- **Κοινωνικός εξοπλισμός:** Εκπαίδευση (ανώτατη, μέση κατώτερη, κλπ, φροντιστήρια, και συναφή) συνήθως αποχρώσεις του μπλε. Κοινωνική πρόνοια (παιδικό σταθμοί, οίκοι ευγηρίας, κλινικές, νοσοκομεία, και συναφή). Ομοίως σε αποχρώσεις του μπλε σε συνδυασμό με την εκπαίδευση από την οποία όμως πρέπει να είναι έντονα διακριτή. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί και άλλο χρώμα (π.χ. καφετί).
- **Ελεύθεροι χώροι, αθλητισμός, πράσινο:** Περιστασιακά δάση, άλση και πάρκα, πλατείες, δενδροστοιχίες συμβολίζονται με πράσινο. Αθλητικές εγκαταστάσεις κάθε είδους ακόμη και αν πρόκειται για απλό εμπορικό θέαμα όπως π.χ. ποδόσφαιρο, επίσης με πράσινο δεδομένου ότι –κανονικά– οι αθλητικοί χώροι περιβάλλονται και εντάσσονται σε χώρο πρασίνου. Ιδιαίτερες περιπτώσεις, πλαζ, παρόχθιες περιοχές ποταμών ή λιμνών στις πόλεις κ.α. όπου το νερό συμβολίζεται με ελαφρύ μπλε και οι παρόχθιες περιοχές ή ο αγιαλός με πράσινο.
- **Μεταφορές:** Οδικό δίκτυο, κυκλοφοριακοί κόμβοι, χώροι στάθμευσης υπαίθριοι ή σε κτήρια. Συνήθως συμβολίζονται με ερυθρό χρώμα διάφορων διαβαθμίσεων (δρόμοι-στάθμευση ή ιεραρχημένο οδικό δίκτυο, αυτοκινητόδρομοι, αρτηρίες, συλλεκτήριοι οδοί κλπ). Ως ειδική περίπτωση μπορούν να χαρακτηριστούν οι πεζόδρομοι (ελαφρύ ερυθρό με διαγράμμιση πρασίνου μια και ανήκει σε δύο κατηγορίες, οδού αλλά και πρασίνου). Σε περίπτωση που το οδικό δίκτυο απεικονίζεται σε χάρτη χρήσεων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί μαύρο χρώμα παράλληλα με διαφορετικό πάχος γραμμής, ανάλογα με την ιεράρχηση των επιμέρους τμημάτων.

Σιδηροδρομικό δίκτυο, γραμμές, χώροι στάθμευσης, ελιγμών και αποθήκευσης, Σιδηροδρομικοί Σταθμοί κλπ. συμβολίζονται σε αποχρώσεις του μωβ για τους λόγους που αναλύθηκαν πριν. Αεροδρόμια, λιμάνια, ομοίως, μαζί με τους συνοδευτικούς χώρους τους (ελλιμενισμού ή στάθμευσης αεροπλάνων, αποθήκες, τελωνεία και συναφή).

Β. Οικοδομικός πλούτος

Ο οικοδομικός πλούτος αναλύεται ως προς τα ακόλουθα στοιχεία:

- **Αριθμός ορόφων:** Συνήθως οι υποομάδες είναι 1-2 όροφοι (συνήθεις μονοκατοικίες), 3-4 όροφοι (μέση περίπτωση πυκνότητας) και 5 και άνω (πολυκατοικίες).
- **Κατασκευή:** Συνήθως χρησιμοποιούμε τις κατηγορίες: πολυτελής – συνήθης – ευτελής.
- **Κατάσταση:** Συνήθως χρησιμοποιούμε τις κατηγορίες καλή-μέτρια-κακή. Μπορεί να προστεθεί και η κατηγορία «ερειπωμένο» (σε περιπτώσεις που τουλάχιστον δεν έχει στέγη) . Για τις δύο αυτές ομάδες θέλει προσοχή να μην παρασυρθεί κανείς από ένα ερειπωμένο αρχοντικό που πρέπει να το αξιολογήσει ως «πολυτελή κατασκευή» και «κακή κατάσταση» ή από μια πρόχειρη νέα κατασκευή που θα πρέπει να αξιολογηθεί ως «ευτελής κατασκευή» και «καλή κατάσταση».
- **Ηλικία:** Συνήθως επιλέγουμε παλαιά αστικά νεοκλασικά ή βιομηχανικά κτίρια (1830-1920), μεσοπολέμου (1920-1940), μεταπολεμικά (1945-1980), νεώτερα (μετά το 1980). Μπορεί να προστεθεί και η κατηγορία «υπό ανέγερση», η οποία δείχνει τις τάσεις οικοδόμησης της περιοχής. *Ειδικότερα* τα βιομηχανικά κτίρια χαρακτηρίζονται λιγότερο από τα μορφολογικά στοιχεία και περισσότερο από τα στοιχεία της δομής τους (πέτρα, ξύλο, καμινάδες, εξοπλισμός μεταλλικά ζευκτά, εμφανή τούβλα, μπετόν αρμέ). Η αναγνώριση αυτών των στοιχείων επιτρέπει πολλές φορές την χρονολόγηση με ακρίβεια. Στην κατηγορία αυτή, μπορούν να γίνουν πολλές προσθήκες ή αφαιρέσεις ανάλογα με το ιστορικό της περιοχής, για παράδειγμα σε νεώτερες περιοχές κρατάμε μόνο τρεις κατηγορίες «μέχρι το 1940» «1945-1980» και «μετά το 1980», ενώ σε ειδικές ιστορικές περιοχές μπορούμε να αξιολογήσουμε πολλές κατηγορίες ανάλογα με την ηλικία και την αρχιτεκτονική τους μορφολογία, π.χ. «παραδοσιακά ως το 1830, οθωνικά, πρώιμα νεοκλασικά, ώριμα νεοκλασικά, όψιμα νεοκλασικά, εκλεκτικιστικά, μοντέρνου κινήματος, κλπ». Επίσης πολλές φορές χρειάζεται η επισήμανση «κτίρια που έχουν κηρυχθεί διατηρητέα» ή «κτίρια αξιολογού ιστορικού ή αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος προς κήρυξη ως διατηρητέων» κλπ.

Σε περίπτωση ανάλυσης ανά κτήριο, για την ευκολότερη «εργασία πεδίου», αριθμούμε τα κτίρια με αύξοντα αριθμό οικοδομικού τετραγώνου και κτηρίου, και συντάσσουμε έναν πίνακα όπου στις οριζόντιες γραμμές είναι τα οικοδομικά τετράγωνα και τα κτήρια και στις κατακόρυφες τα στοιχεία Α έως Δ αναλυμένα κατά τις κατηγορίες που επιλέξαμε ενώ στην τελευταία στήλη σημειώνουμε επακριβώς την χρήση ή τις χρήσεις κάθε κτηρίου στο ισόγειο και στους ορόφους. Στη συνέχεια, τις χρήσεις που έχουμε καταγράψει τις ομαδοποιούμε σε κατηγορίες ανάλογα με το τί έχει δώσει η απογραφή, και τις περνάμε στους χάρτες με τους συμβολισμούς που έχουμε ήδη αναφέρει.

Γ. Άλλα πολεοδομικά στοιχεία

Πυκνότητα πληθυσμού, πυκνότητα εργασιακών θέσεων, τιμές γης, συντελεστές δόμησης, συντελεστές κάλυψης, κ.ά. Στις περιπτώσεις αυτές ομαδοποιούμε κατά περίπτωση σε τρεις -τέσσερις ομάδες, επιλέγουμε ένα χρώμα ή σειρά διαγραμμίσεων, από το ανοιχτότερο στις χαμηλότερες τιμές έως το εντονότερο στις υψηλότερες.

8. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ

Η τελική αξιολόγηση θα προκύψει κατά 50% από την άσκηση (όπου θα συνεκτιμηθούν, το τεύχος που θα παραδοθεί, η συμμετοχή στα φροντιστήρια και οι ενδιάμεσες παραδόσεις) και κατά 50% από το γραπτό διαγώνισμα στο τέλος του εξαμήνου (το οποίο θα στηρίζεται στα μαθήματα Θεωρίας). Για τη διαμόρφωση του τελικού βαθμού απαιτείται τουλάχιστον 5 (πέντε), τόσο στον βαθμό της άσκησης όσο και στον βαθμό θεωρίας.

Βασικά **κριτήρια** για την αξιολόγηση των εργασιών είναι τα ακόλουθα:

- ✓ πληρότητα υλικού στις διάφορες κλίμακες προσέγγισης που θα ζητηθούν.
- ✓ διάρθρωση, τρόπος οργάνωσης, και ειδικότερα, συνοχή και εσωτερική συγκρότηση της εργασίας.
- ✓ διατύπωση εύστοχων παρατηρήσεων και προσωπικών απόψεων, σχετικά με τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της περιοχής, καθώς επίσης και τα σχετικά προβλήματα.
- ✓ επάρκεια τεκμηρίωσης με στοιχεία.
- ✓ γενικότερη εμφάνιση της εργασίας.

9. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Για την υποστήριξη του μαθήματος είναι διαθέσιμα στους σπουδαστές, μέσω της βάση «Εύδοξος» τα παρακάτω βιβλία:

1. Καρυδης, Δ.Ν., «**Τα Επτά Βιβλία της Πολεοδομίας**», Εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα 2006.
3. Τσέτσος Σ. , «**Ένα μέλλον για την Αθήνα. Σε αναζήτηση πολιτικών αστικής επανοργάνωσης του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας,**» Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2003.

Επιπροσθέτως θα διατεθεί σε ηλεκτρονική μορφή και το «**Τεύχος Σημειώσεων** για το μάθημα Πολεοδομία 1».

10. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενική βιβλιογραφία

- ο Ανδρικοπούλου, Ε., Γιαννακού, Α., Καυκαλάς, Γ., Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές, Αθήνα: Κριτική, 2007.
- ο Αραβαντινός Α. (1997/1998), *Πολεοδομικός Σχεδιασμός. Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα.
- ο Αραβαντινός Α., Κοσμάκη Π (1988), *Υπαίθριοι χώροι στην πόλη, Θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου*, Αθήνα.
- ο Αυγερινού – Κολώνια Σ. (1996), *Ειδικά θέματα αναπτυξιακού σχεδιασμού*, ΕΜΠ Τμήμα Αρχιτεκτόνων – Τομέας Πολεοδομίας – Χωροταξίας, Αθήνα.
- ο Γετίμης Π. (1989), *Η οικιστική πολιτική στην Ελλάδα*. Οδυσσέας, Αθήνα.
- ο Γοσποδίνη, Α. και Η. Μπεριάτος, επιμ. (2006), *Τα Νέα Αστικά Τοπία και η Ελληνική Πόλη*, Κριτική.
- ο Γιτζελή Βίκα (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, Επιχειρότητα, Αθήνα.
- ο ΕΜΠ, ΣΠΕ (επ. υπεύθυνος: Α. Αραβαντινός), (2000), *Χρήσεις γης στο Κύριο Οδικό Δίκτυο. Επιπτώσεις στον αστικό ιστό*, Σεμινάρια Κέντρου Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης ΕΜΠ 1998 – 1999, κείμενα εισηγήσεων, Αθήνα.
- ο Καρραμάνου, Ζ., Αναβάθμιση προβληματικών οικιστικών περιοχών, Αθήνα: Γιαχούδη, 1997.
- ο Καρυδης Δ. (1991), *Ανάγνωση πολεοδομίας. Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα.
- ο Καρυδης Δ.Ν (2006), *Τα Επτά Βιβλία της Πολεοδομίας*, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα.
- ο Λάββας Γ.Π., Μαρμαράς Μ. (1994), *Θέματα αστικού Σχεδιασμού*, ιστορική θεώρηση, σύγχρονη πραγματικότητα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ε.Μ.Μ.Ε., Αθήνα.
- ο Λέφας, Π., Siebel, W., Binde, J., *Αύριο οι πόλεις*, Αθήνα: Πλέθρον, 2003.
- ο Μαντουβάλου Μ. (1995), *Αστική γαιοπρόσδοος, τιμές γης και διαδικασίες ανάπτυξης του αστικού χώρου Ι. Σημειώσεις στη θεωρία μέσα από την ελληνική εμπειρία*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών ΕΚΚΕ, Τ. 88, Αθήνα.
- ο Μαντουβάλου Μ. (1996), *Αστική γαιοπρόσδοος, τιμές γης και διαδικασίες ανάπτυξης του αστικού χώρου ΙΙ. Προβληματική για την ανάλυση του χώρου στην Ελλάδα*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών ΕΚΚΕ, Τ. 89-90, Αθήνα.
- ο Μαρμαράς, Ε., *Σχεδιασμός και οικιστικός χώρος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2002.
- ο Μέλισσας Δ., *Οι χρήσεις γης και το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010.
- ο Οικονόμου Δ., Σαρηγιάννης Γ., Σεργιάς Κ. (επιμ.) *Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβαντινό, Πόλη και χώρος από τον 20ο στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, 2004.
- ο Παπαρηγορίου, Β., *Πολεοδομία, Περιβάλλον, Απαλλοτρίωση*, Αθήνα: Σάκκουλας, 2003.
- ο Πολύζος Ι. (1997), *Το μέλλον του αστικού περιβάλλοντος. Αίτια υποβάθμισης και αρχές βελτίωσης της ποιότητας ζωής*, στο: ΕΜΠ, Τομέας πολεοδομίας και Χωροταξίας, Περιβαλλοντικές επιπτώσεις του σχεδιασμού και της οικιστικής ανάπτυξης, Αθήνα.
- ο Σαρηγιάννης Γ. (2000), *Αθήνα 1830 – 2000. Εξέλιξη, Πολεοδομία, Μεταφορές*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα.
- ο Σεργιάς Κ. (2000), *Η διάρθρωση εντατικών χρήσεων γης μέσα από την πρακτική του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδιασμού στην Ελλάδα - Σχετικές κατευθυντήριες αρχές*, στο: ΕΜΠ, ΣΠΕ, Χρήσεις γης και κυκλοφορία στο Κύριο Οδικό Δίκτυο – Επιπτώσεις στον αστικό χώρο. Αθήνα.
- ο Σκουρής Β. (1984-1985/1991), *Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- ο Στεφάνου Ι., Χατζοπούλου Α., Νικολαΐδου Σ. (1995), *Αστική Ανάπλαση – Πολεοδομία, Δίκαιο, Κοινωνιολογία*, ΤΕΕ, Αθήνα.

- Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης (2000), *Δεκαεπτά κείμενα για το σχεδιασμό, τις πόλεις και την ανάπτυξη* για τα δέκα χρόνια του ΤΜΧΠΑ, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.
- Φίλιππίδης Δ. (1990), *Για την ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Χατζοπούλου – Τζικα Α. (2000), *Πολεοδομικό Δίκαιο*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα.
- Χριστοφιλόπουλος Δ. (1990), *Αστικός και χωροταξικός Σχεδιασμός – προγραμματισμός. Τεχνική διαδικασία ή κοινωνική επιστήμη;* Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.
- Benevolo L., Λαζαρίδης Π. (1977), *Βιομηχανική επανάσταση-Βιομηχανική πόλη*, Εκδόσεις Α. Λιβάνης, Αθήνα.
- Carter H. (1972/1995), *The Study of Urban Geography*, Edward Arnold. London: Κεφ. 2
- Cullingworth J. B. (1994), *Alternate planning systems*, Journal of the American Planning Association, V. 60, N. 2, 162-172.
- Gospondini Aspa (ed), Book of abstracts of the International Conference on "Changing Cities: spatial, morphological, formal & socio-economic dimensions", organized by Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, 18-21 June 2013 Skiathos Island, Greece [307.1216 INT].
- Ministry of Culture, The dispersed urbanity of the Aegean archipelago: 10th International Exhibition of Architecture Venice Biennale Cities, architecture and Society, Athens: Ministry of Culture, 2006 [720.94958 ΕΛΛ]
- Newman, P. and Thornley, A. (1996), *Urban Planning in Europe*, Routledge, London and New York.
- Pinol, Jean-Luc (2000), *Ο κόσμος των Πόλεων τον 19ο Αιώνα*, Πλέθρον, Αθήνα.

Εξειδικευμένη βιβλιογραφία για την Αθήνα

- Γιούντρα Άννα – Ανθή, Χρήσεις γης στο Εμπορικό Τρίγωνο της Αθήνας, στο: ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική - σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία, Μάθημα: «Προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα, υπεύθυνος μαθήματος: Κ. Σεργιάς, Αθήνα, Φεβρουάριος 2008.
- Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών- Αρχείο Νεότερων Μνημείων. <http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxio.aspx>
- Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών. <http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapters.aspx>
- ΕΜΠ – Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, ΥΠΕΧΩΔΕ (Κοσμάκη Π., Λιάπης Ι., Λουκόπουλος Δ., Μαντουβάλου Κ., Πολύζος Ι.), (1992), *Ανάπλαση κεντρικών περιοχών κατοικίας. Μελέτη περίπτωσης Κάτω Πατήσια*, Αθήνα.
- ΕΜΠ, Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος, (επ. υπεύθυνος: Ι. Πολύζος), (1999), *Μητροπολιτικό πάρκο Γουδί – Γλισσος*, ερ. πρόγραμμα, συνοπτική παρουσίαση, Αθήνα.
- ΕΜΠ, ΣΠΕ (επ. υπεύθυνος: Α. Αραβαντινός), (1996), *Έρευνα και προγραμματισμός αναβάθμισης Εμπορικού Τριγώνου του Κέντρου της Αθήνας*, Ερευνητικό πρόγραμμα για το Δήμο Αθηναίων, Έκδοση ΤΕΕ, Αθήνα.
- ΕΜΠ, ΣΠΕ, ΥΠΕΧΩΔΕ (2004), *Ερευνητικό πρόγραμμα «Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα – Αττική»*, Αθήνα.
- ΕΜΠ, ΥΠΕΚΑ, Μεταλλασσόμενοι χαρακτήρες και πολιτικές στα κέντρα πόλης Αθήνας και Πειραιά (2012). Ερευνητικό πρόγραμμα Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών (επιστημονικός υπεύθυνος: Παναγιώτης Τουρνικιώτης.
- Ζήβας, Δ., Πλάκα 1973-2003 το χρονικό της επέμβασης, Αθήνα: Κατάρτι, 2007.
- Λεοντίδου Λίλα (1989), *Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα.
- Μπίρης Κ. (1999), *Αι Αθήναι από τον 19ο εις τον 20όν αιώνα*, Μέλισσα, Αθήνα.
- Πολυχρονόπουλος Δ., Σεργιάς Κ. (2001), *Πολεοδομικοί μετασχηματισμοί και αλλοιώσεις του φυσικού χώρου από το νέο αεροδρόμιο της Αθήνας. Τάσεις και ευκαιρίες*, Αρχιτέκτονες, περιοδικό του ΣΑΔΑΣ – ΠΕΑ, τεύχος 27, Μάρτιος / Απρίλιος 2001, Αθήνα.
- Οικονόμου Δ. (επιστημονική ευθύνη) (2001), *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας. Σημερινή κατάσταση και στρατηγική για την ανάπτυξή του*. ΥΠΕΧΩΔΕ, ΟΡΣΑ, Εργαστήριο πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού Πανεπ. Θεσσαλίας, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.
- Τραυλός Ι. (1993) (β' έκδοση), *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, Καπόν, Αθήνα.
- Τσέτσης Σ. (2003) (επιμέλεια), *Ένα μέλλον για την Αθήνα. Σε αναζήτηση πολιτικών αστικής επανοργάνωσης του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Υπουργείο Πολιτισμού, Σύλλογος Αρχιτεκτόνων ΔΑΣ (1985), *Η Αθήνα στον 20ο αιώνα, Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται*, Αθήνα Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης Αθήνα.

- Bastea Eleni, The creation of modern Athens: planning the myth, Cambridge: Cambridge University Press, c2000 [711.40949512 ΜΠΑ]
- Karidis N. Dimitris, Athens from 1456 to 1920: the town under Ottoman rule and the 19th-century capital city: tale of a city or, an essay on urban history, Oxford: Archaeopress, c2014 [711.40949512 ΚΑΡ]
- Koumpis Takis (ed), Athens 2002: absolute realism, Ministry of Culture - SADAS-PEA, c2002 [720.949512 ΕΛΛ]